

Żyromski, Stanisław

Procesy demograficzne w trzydziestoleciu Warmii i Mazur

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 21-29

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Żyromski

PROCESY DEMOGRAFICZNE W TRZYDZIESTOLECIU WARMII I MAZUR

Pierwszy okres po wojnie, który skończył się wraz z planem trzyletnim, charakteryzował się w województwie olsztyńskim przede wszystkim dynamicznym procesem osiedleńczym. Pionierzy osadnictwa przystępowali do odbudowy gospodarki ze zniszczeń wojennych i z każdym rokiem, oni i ich następcy, przysparzali nowych wartości materialnych i kulturalnych. Trzydziestoletni okres społeczno-gospodarczego rozwoju województwa olsztyńskiego odznaczał się wysoką dynamiką wzrostu liczby ludności, rozwoju przemysłu i rolnictwa, systematyczną poprawą warunków życia mieszkańców tej ziemi. W latach siedemdziesiątych produkcja przemysłowa była już przeszło szesnastokrotnie wyższa niż w 1950 roku. Rolnictwo województwa, w którym trzecia część gospodarki rolnej jest uspołeczniona, daje blisko 5% krajowej produkcji zbóż, prawie 4% ziemniaków; pogłowie bydła wynosi około 6%, a trzody chlewnej 4,5% krajowego. W województwie wytwarza się blisko 9% krajowej produkcji maszyn i narzędzi rolniczych, blisko połowę ogólnej produkcji opon samochodowych, ponad 27% sklejki i ponad 18% płyt pilśniowych i wiórowych. Przemysł rolno-spożywczy wytwarza prawie 9% krajowej produkcji masła, 24% serów i ponad 4% mięsa. Ten skrócony obraz potencjału gospodarczego ukazuje istotne znaczenie regionu w gospodarce kraju.

Osiągnięcia gospodarcze województwa olsztyńskiego są udziałem blisko milionowej rzeszy mieszkańców Warmii i Mazur. Ponad 2/5 ludności województwa mieszka w miastach, większość jednak to mieszkańcy wsi, co łącznie ze strukturą gospodarczą określa rolniczo-przemysłowy charakter regionu.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie przeobrażeń demograficznych regionu w ciągu 30 lat od zakończenia działań wojennych. Zjawiska i procesy ludnościowe oraz zmiany społeczno-gospodarcze tworzą bowiem układ sprzężeń zwrotnych. Środowisko wpływa na liczebność ludności i rozwój procesów demograficznych, a ludność przeobraża swoje środowisko.

W pierwszych miesiącach po zakończeniu działań wojennych, w ówczesnym Okręgu Mazurskim mieszkało 137,1 tys. polskiej ludności autochtonicznej oraz napływowej¹. Do końca 1945 roku osiedliło się tu 51,3 tys. repatriantów ze Związku Radzieckiego oraz 126,8 tys. osób z innych województw kraju².

Pierwszy powojenny spis ludności, przeprowadzony 14 lutego 1946 roku wykazał, że liczba mieszkańców wzrosła do 351,8 tys. osób, a polska ludność autochtoniczna wraz z osadnikami stanowiła już znaczną większość, bowiem 67,9% całej ludności

---

¹ Stan z 25 września 1945 roku. Por. S. Żyromski, *Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945—1949*, Olsztyn 1971, s. 138.

² *Ibidem*, s. 138.

tego województwa. W końcu 1946 roku odsetek ten powiększył się do 80%, a ogólna liczba ludności wzrosła do 468,7 tys. osób.

Kolejny Spis Powszechny Ludności z 3 grudnia 1950 roku wykazał, że w porównywalnych granicach liczba mieszkańców województwa wzrosła do 610,0 tys. osób, a po uwzględnieniu zmian administracyjnych, dokonanych w tym samym roku, ludność województwa liczyła 707,0 tys. osób³.

Jeżeli jako podstawę do dalszych obliczeń przyjmie się dane Powszechnego Sumarycznego Spisu Ludności z 1946 roku okaże się, że do końca 1950 roku liczba ludności województwa olsztyńskiego w granicach porównywalnych wzrosła o 73,3%, a po uwzględnieniu zmian administracyjnych blisko dwukrotnie. Oznacza to, że w pierwszym przypadku średnie roczne tempo wzrostu liczby ludności w województwie wynosiło 14,8%. Dynamika wzrostu liczby mieszkańców województwa była przede wszystkim wyrazem wewnętrznych masowych ruchów migracyjnych. Mimo znacznego w tym okresie odpływu ludności, przede wszystkim niemieckiej, dodatnie saldo migracji utrzymywało się na stosunkowo wysokim poziomie. Wskaźniki natężenia dodatniego salda migracji wynosiły w tych latach: w 1946 roku — 233‰, w 1947 roku — 23‰, w 1948 roku — 48‰ i w 1949 roku — 27‰⁴. Dopiero na przełomie lat 1949 i 1950 dalszy wzrost liczby ludności zaczął się kształtować pod wpływem naturalnego ruchu ludności, czyli pod wpływem przyrostu naturalnego.

W latach pięćdziesiątych liczba mieszkańców województwa powiększała się jeszcze stosunkowo szybko, wolniej wzrastała w dekadzie następczej. W latach 1950—1973 wzrost liczby mieszkańców przedstawiał się następująco: 1950 — 702,4 tys. osób, 1960 — 895,0 tys., 1970 — 980,0 tys., 1973 — 1001,0 tys. osób.

Z powyższego wynika, że średnie roczne tempo wzrostu liczby ludności województwa miało tendencję malejącą; w latach pięćdziesiątych wynosiło ono 2,6% rocznie, w latach sześćdziesiątych już tylko 0,8% rocznie, a w całym okresie (1950—1972) dynamika rocznego przyrostu ludności wynosiła 1,8%. Należy zwrócić uwagę, że w latach pięćdziesiątych przyrost naturalny ludności charakteryzował się bardzo wysokimi współczynnikami płodności kobiet i urodzeń żywych. Były to lata wyżu demograficznego, kiedy wyraźnie rysowały się dwie tendencje: coraz liczniejsze z każdym rokiem urodzenia dzieci, oraz spadek ogólnej umieralności, a szczególnie niemowląt. Ponadto w tej dekadzie nastąpiła jeszcze jedna repatriacja ludności ze Związku Radzieckiego, na skutek czego na Warmii i Mazurach osiedliło się 31 tys. osób.

Pod koniec lat pięćdziesiątych poziom rodności zaczął się zmniejszać; tendencja ta pogłębiła się w następnej dekadzie, a poziom zgonów prawie ustabilizował się. Wpływ tych czynników, osłabiających tempo dalszego wzrostu liczby mieszkańców województwa, zarysował się bardzo wyraźnie w latach sześćdziesiątych. Dynamika zmian w liczbie ludności była w tym okresie trzykrotnie słabsza niż w latach pięćdziesiątych. Dodatkowo — na znacznie niższym średnim rocznym tempie przyrostu rzeczywistego ludności województwa — zaciążył ruch wędrownkowy. Województwo olsztyńskie przez wiele lat było terenem imigracji, w latach sześćdziesiątych stało się obszarem, z którego ludność odpływała do województw, gdzie rozwój przemysłu i innych działów gospodarki narodowej oraz budownictwa mieszkaniowego, dawał większe szanse zatrudnienia i uzyskania mieszkania. Osłabienie tempa rozwoju gos-

³ Łącznie z ludnością powiatów działdowskiego i nowomiejskiego.

⁴ S. Żyromski, op. cit., s. 136.

podarczego w województwie, a przede wszystkim zahamowanie w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych procesu uprzemysłowienia województwa i w ślad za tym budownictwa mieszkaniowego przyczyniły się do znacznego spadku dynamiki wzrostu liczby ludności.

W 1950 roku gęstość zaludnienia w województwie wynosiła 33 osoby na km² i tym samym była ponad dwukrotnie wyższa niż w 1946 roku. Dalszy przyrost liczby mieszkańców podniósł ten wskaźnik do 48 osób na km² w roku 1973. Liczba mieszkańców województwa stanowiła w tym roku 3% ludności kraju, przy czym 413,4 tys. osób, czyli 41,7% ogółu, mieszkańców zamieszkiwało miasta.

Liczba ludności miejskiej wzrastała stosunkowo szybko. W lutym 1946 roku w miastach mieszkało 101,8 tys. osób, czyli zaledwie 28,9% wszystkich mieszkańców województwa. W 1950 roku odsetek ten niewiele się zmienił i wynosił 29,3%. Istotniejszy wzrost odnotowano w latach pięćdziesiątych; liczba mieszkańców miast szybko wzrastała i w końcu 1960 roku osiągnęła 316,0 tys. Stanowiło to 35,5% ogółu ludności województwa. W 1970 roku odsetek ten powiększył się do 41,0% i następnie w roku 1973 do 42,8%. Oznacza to, że 428,5 tys. osób było w tym roku mieszkańcami miast. W latach 1950—1973 liczebność ludności miejskiej wzrosła ponad dwukrotnie, a średnie roczne tempo wzrostu wynosiło 8,5%. A zatem, dynamika zmian w zaludnieniu miast była w omawianym okresie znaczna. Zmiany w strukturze miejsca zamieszkania były następstwem przyrostu naturalnego ludności miejskiej oraz ruchów migracyjnych ludności ze wsi do miast. Ten drugi czynnik dominował w procesie urbanizacji województwa. Należy uwzględnić również zmiany administracyjne, w wyniku których obszar miejski powiększał się oraz przybywały nowe jednostki osadnictwa miejskiego.

Liczba ludności wiejskiej w 1946 roku wynosiła 250,0 tys. i wzrastała do 489,2 tys. osób w 1950 roku, 577,3 tys. osób w 1970 roku. W 1972 roku osiągnęła 572,7 tys. Innymi słowy, przyrost liczby ludności wiejskiej w latach 1950—1972 wynosił 83,5 tys. osób, czyli zwiększyła się ona o 18,2%. Tym samym średnia roczna dynamika wzrostu ludności wiejskiej wynosiła w tym okresie 0,8%. Biorąc pod uwagę, że przyrost naturalny na wsi był w tym okresie znacznie wyższy niż w mieście, wskaźnik dynamiki wzrostu (0,8% średnio rocznie) należy ocenić jako bardzo mały. Dowodzi to, że znaczna część przyrostu naturalnego ludności wsi kierowała się poza tereny wiejskie, do miast województwa oraz innych województw kraju.

Odpyły ludności ze wsi, nasilony w latach pięćdziesiątych oraz w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych, był czynnikiem intensyfikującym proces urbanizacji w województwie olsztyńskim. Równocześnie, w okresie tym następowały zmiany podziału administracyjnego, w wyniku których tworzone nowe ośrodki miejskie, bądź powiększono obszar miast przyłączając do nich tereny wiejskie. W 1946 roku było w województwie 36, a w 1973 roku 39 miejskich jednostek osadniczych. W tej liczbie znajdował się Olsztyn należący do rządu miast ponad stu tysięcy. Dwa miasta (Kętrzyn i Ostróda) miały ponad 20 tys., 11 miast 10-20 tys. mieszkańców, w 11 miastach mieszkało 5—10 tys., wreszcie w 14 miastach poniżej 5 tys. osób.

Wraz ze zmianami typu ilościowego ulegała zmianom struktura mieszkańców Warmii i Mazur, na co zwrócono uwagę przy omawianiu zaludnienia według miejsca zamieszkania. Obok procesu urbanizacji wystąpiły istotne zmiany w strukturze płci ludności, a ewolucja struktury wieku wskazuje na proces starzenia się mieszkańców województwa.

W pierwszych latach powojennych relacja płci charakteryzowała się istotnymi

odkształceniami na rzecz dużej przewagi liczebnej kobiet⁵. Przyczyny tego zjawiska tkwią w zjawiskach demograficznych okresu II wojny światowej. Duża umieralność mężczyzn przetrzebiła liczebność niemal wszystkich roczników ponad normalny, naturalny tok wydarzeń. Jeszcze w 1950 roku współczynnik feminizacji wskazywał, że na 100 mężczyzn przypada 111 kobiet. W ciągu dekady 1950—1960 dysproporcja ta zmniejszała się. W końcu 1960 roku współczynnik feminizacji wynosił 106, a w następnej dekadzie jeszcze się obniżył. Stały spadek umieralności, wzrost prawdopodobieństwa przeżycia niemowląt, szczególnie płci męskiej, a następnie chłopców w starszym wieku i mężczyzn dorosłych powodowały, że więcej mężczyzn dożywało coraz starszego wieku. Tym samym wyrównywała się liczebność obu płci w odpowiednim wieku życia, a ogólny współczynnik feminizacji zmniejszył się w 1970 roku do 102. Równocześnie w młodszych grupach wieku wystąpiło nowe zjawisko: rozszerzył się przedział wieku z występującą nadwyżką liczebną mężczyzn. Przed wielu laty obejmowała ona zaledwie około 20 pierwszych roczników życia, później sięgnęła po 30 rok. Obecnie nadwyżka liczebna kobiet występuje dopiero po 40 roku życia i nasila się wraz z wiekiem. Tabela 1 przedstawia zmiany w strukturze wieku mieszkańców województwa.

Tabela 1
Struktura wieku ludności w latach 1950—1970

Lata	Odsetek ludności w wieku		
	0—14	15—59	60 i więcej
1950	34,0	59,3	6,7
1960	39,7	53,0	7,3
1970	32,8	57,9	9,3

Zródło: Obliczenia własne na podstawie spisów powszechnych ludności z lat 1950, 1960 i 1970.

Ludność województwa podzielono na trzy zasadnicze zbiorowości. Różnice udziału zbiorowości w ogólnej liczbie mieszkańców, występujące w poszczególnych latach wskazują na powolny proces starzenia się społeczeństwa Warmii i Mazur. W roku 1950 populacja województwa charakteryzowała się dużym udziałem ludności młodej (34% dzieci i młodzieży). Na przeciwnym biegunie piramidy wieku znajdowała się zbiorowość starsza (6,7%). Ludność województwa olsztyńskiego była zatem w 1950 roku społecznością bardzo młodą. W ciągu następnych dziesięciu lat udział dzieci i młodzieży wzrósł do 39,7%, czyli na każde 10 osób przypadało 4 dzieci i młodzieży w wieku 0—14 lat. Równocześnie wzrósł nieznacznie odsetek ludności starszej (7,3%), a zmniejszył się udział dorosłej w wieku 15—59 lat. Procesy demograficzne w latach sześćdziesiątych zmieniły poprzednią strukturę wieku ludności: w 1970 roku wzrósł udział grup dorosłej i starszej, a udział grupy w wieku 0—14 lat obniżył się poniżej poziomu sprzed 20 lat. Innymi słowy proces starzenia się ludności przybrał na sile. Zjawisko to było bardziej dynamiczne wśród ludności miast niż wsi. Struktura wie-

⁵ W 1946 roku na 100 mężczyzn przypadało 131 kobiet.

ku w 1970 roku pozwala postawić tezę, że społeczeństwo Warmii i Mazur znalazło się w przedpolu starzenia się, a zachowanie takiego trendu rozwojowego może doprowadzić, że w niedługim okresie znajdzie się ono wśród społeczeństw demograficznie starych.

Przemiany w strukturze wieku ludności w latach 1950—1970 spowodowały wzrost obciążenia ludności dorosłej przez dzieci i młodzież oraz ludność starszą. O ile w 1950 roku na 100 osób w wieku 15—59 lat przypadało ogółem 69 osób do lat 14 i ponad 60, to w roku 1970 wskaźnik ten wzrósł do 73. Przy czym obciążenie ludnością w wieku ponad 60 lat zwiększyło się od 11 osób w 1950 roku do 16 osób w roku 1970. Wymowa tych danych jest jednoznaczna; wzrastający udział ludności starszej coraz bardziej obciążał ludność w wieku zdolności do pracy, przy czym tendencja ta prawdopodobnie nie zmieni się w ciągu najbliższych lat.

Proces starzenia się społeczeństwa województwa olsztyńskiego wiązał się z poprawą warunków bytu, do których należy m.in. ochrona zdrowia człowieka. Postęp w tej dziedzinie spowodował wydłużenie przeciętnego dalszego trwania życia. Dla osób w wieku 0 lat wzrosło ono o około 7 lat (w okresie 1955—1965) i wynosiło blisko 68 lat dla mężczyzn i 74 lata dla kobiet. Zwiększone szanse przeżycia, spadek urodzeń oraz zmniejszenie się umieralności ogólnej, spowodowane wyższym standardem życia są istotnymi czynnikami kształtującymi proces starzenia się społeczeństwa.

W 1948 roku współczynnik zgonów wynosił 11,3‰ i wykazywał tendencję wzrostową. Dawały o sobie znać lata wojny i okupacji; niedożywienie, życie w ciągłym napięciu, obozy koncentracyjne wraz z całym arsenałem antyludzkich represji, wszystko to w pierwszych powojennych latach przysparzało nowych ofiar. Datą przełomową był rok 1951, w którym poziom zgonów wzrósł do 13,6‰. Od tego roku współczynniki umieralności zaczęły systematycznie maleć i w 1972 roku osiągnęły poziom 6,1 zgonów na 1000 mieszkańców województwa. Oznacza to, że w ciągu 20 lat poziom współczynników zgonów zmniejszył się ponad dwukrotnie. Analogiczny trend miały współczynniki zgonów niemowląt. W 1951 roku na 1000 urodzeń żywych umierały 142 niemowlęta. Był to jeden z wyższych współczynników w kraju. Od 1952 roku zaczął on obniżać się i w roku 1970 na 1000 urodzeń żywych przypadały 32 zgony dzieci w wieku niemowlęcym.

Jeżeli przyjmiemy się, że współczynnik zgonów niemowląt odzwierciedla warunki bytu ludności, to zmiana jego poziomu dobitnie świadczy o przeobrażeniach, jakie dokonały się w życiu mieszkańców Warmii i Mazur.

W minionym trzydziestoleciu województwo olsztyńskie charakteryzowało się stosunkowo wysokimi współczynnikami urodzeń. Poziom rozrodczości ludności tego regionu należał do najwyższych w kraju. Świadczą o tym współczynniki urodzeń, których wartość, na początku lat pięćdziesiątych, była zbliżona do odpowiadających tzw. płodności naturalnej. Ogólny trend poziomu rozrodczości w analizowanym okresie wykazywał słabą tendencję malejącą, przy czym w roku 1970 współczynnik urodzeń osiągnął poziom 19,8‰ i był tylko dwukrotnie niższy niż w 1950 roku.

Przemiany w dziedzinie rozrodczości ludności województwa dobrze oddaje relacja liczby dzieci w wieku do lat 5 do liczby kobiet w wieku rozrodczym (15—49 lat) oraz struktura kolejności urodzeń u matki. Pierwszy parametr wskazuje, że w roku 1950 na 100 kobiet w wieku rozrodczym przypadało 48 dzieci w wieku do lat pięciu w miastach i 54 dzieci w tym wieku na wsi. W 1960 roku liczba dzieci przypadająca na 100 kobiet wzrosła do 51 wśród mieszkańców miast oraz do 72 wśród ludności wiejskiej. Wskaźniki te odzwierciedlają okres wysokiej rozrodczości w powojennej

fazie kompensacyjnej, która została określona jako okres wyżu demograficznego. Dziesięć lat później, czyli w 1970 roku, wskaźniki te ulegały istotnemu zmniejszeniu: do 27 dzieci w miastach i do 46 dzieci na wsi.

Struktura kolejności urodzeń u matki wskazuje, że w roku 1960 odsetek pierwszych i drugich urodzeń wynosił 51%, a w 1973 roku na te numery porządkowe przypadało 67% wszystkich urodzeń. Takie przeobrażenia w strukturze kolejności urodzeń świadczą o zmniejszeniu się poziomu płodności kobiet. Dzieci z wyższymi numerami porządkowymi urodzeń u matki jest coraz mniej. Jeszcze w 1960 roku było ich prawie tyle samo co dzieci pierwszych i drugich, ale dziesięć lat później na 3, 4 i następne dziecko przypadało tylko 39% wszystkich urodzeń, a w 1973 roku 33%.

Ewolucja procesu rozrodczego ludności wskazuje, że zmniejszyły się urodzenia, zmalała płodność kobiet, przedział maksymalnej płodności w wieku rozrodczym kobiet przesunął się na wcześniejsze lata, na wcześniejszy okres ich życia. Można to określić lapidarnie w sposób następujący: w Olsztyńskim rodzi się coraz mniej dzieci, większość urodzeń przypada na wcześniejszy okres życia kobiety, cykl rozrodczy kończą one wcześniej niż ich matki i babki, rodzina jest coraz mniej liczna. Taki charakter współczesnego procesu rozrodczego ludności Warmii i Mazur jest konsekwencją przemian w postawach prokreacyjnych, szczególnie kobiet. Prawdopodobnie polegającą na tym, że lepsze warunki życia ludności stają się z czasem hamulcem kreowania wysokiej rozrodczości potwierdza obserwacja związków między rozwojem środowiska rozrodczego a ewolucją procesu rozrodczego. Wydaje się, że wzrost wykształcenia i kultury mieszkańców województwa wyraźnie wpływał na kształtowanie się postaw prokreacyjnych ludności. Im wyższa kultura, im wyższe wykształcenie, szczególnie kobiet, tym na ogół, niższy, poziom urodzeń i płodności.

Procesy — wymierania i rozrodczy — ludności kształtują przyrost naturalny. W analizowanym okresie był on w województwie bardzo wysoki, a tendencje kształtowania się jego współczynników wynikały z dynamiki zmian w umieralności i rodności mieszkańców. W 1950 roku województwo olsztyńskie zajmowało szóste miejsce w kraju pod względem poziomu współczynników przyrostu naturalnego (26,6%). W końcowej fazie powojennego okresu kompensacyjnego, w połowie lat pięćdziesiątych, było ono na czwartym miejscu, ze współczynnikiem 29,0%. W 1960 roku współczynnik ten zmniejszył się do 23,9%, był jednak najwyższy w kraju. Dalszy spadek wartości współczynników nie zmienił już pozycji województwa w kraju. Na mapie demograficznej Polski zajmowało ono nadal pierwsze miejsce pod względem poziomu przyrostu naturalnego ludności. Najniższy przyrost naturalny odnotowano w 1970 roku (13,6%), po czym w roku 1973 nastąpił wzrost (14,9%). Należy zwrócić uwagę, że do 1956 roku ludność miejska charakteryzowała się wyższymi współczynnikami przyrostu naturalnego niż mieszkańcy wsi. Szacunkowo, w liczbach bezwzględnych, przyrost naturalny osiągnął pół miliona osób, czyli połowę liczby ludności województwa z końca 1973 roku. Z tej liczby ponad 70% przypada na przyrost naturalny mieszkańców wsi.

Mimo malejącej tendencji rozrodczości, stosunki demograficzne charakteryzowały się wysokimi na ogół współczynnikami reprodukcji ludności. W 1950 roku współczynnik reprodukcji ludności brutto wynosił 2,309, w połowie lat sześćdziesiątych obniżył się do 1,589, a w 1971 roku do 1,299. A zatem, przez cały okres proces reprodukcji miał charakter rozszerzony. W końcu omawianego okresu wystąpiła zaawężona reprodukcja ludności miejskiej. Według prognoz demograficznych, proces

reprodukcji ludności województwa olsztyńskiego będzie jednak miał charakter rozszerzony jeszcze przez kilkanaście lat i dopiero w połowie lat osiemdziesiątych olsztyńskie, jako ostatnie z województw kraju wejdzie w obszar zwięzłej reprodukcji ludności.

Jak już wspomniano, większość ludności Warmii i Mazur to mieszkańcy wsi. Podział ludności według miejsca zamieszkania pozwala wstępnie ocenić strukturę zatrudnienia.

W roku 1960 z pracy poza rolnictwem utrzymywało się 45,5% ogółu mieszkańców, 49,7% z pracy w rolnictwie i 4,8% ze źródeł niezarobkowych. W 1970 roku praca w zawodach pozarolniczych dawała utrzymanie 49,1% ludności Warmii i Mazur, z rolniczych zawodów utrzymywało się 42,7% i ze źródeł niezarobkowych 8,2% (studenty, renciści, emeryci i inni).

W tym samym okresie liczba czynnych zawodowo poza rolnictwem wzrosła z 164,7 tys. osób w 1960 roku do 239,1 tys. osób w 1970 roku. Oznacza to, że odsetek ludności zatrudnionej w zawodach pozarolniczych wzrósł z 44,2% ogółu czynnych zawodowo w 1960 roku do 53,0% w roku 1970. Innymi słowy, ludność województwa olsztyńskiego nie tylko opuszczała wieś, w której dominują zawody rolnicze, ale pozostając na wsi przenosiła się do zawodów pozarolniczych i tym samym zmieniła się w strukturze ludności czynnej zawodowo udział zatrudnionych poza rolnictwem.

Tabela 2

Struktura zatrudnienia w latach 1960 i 1972
(w gospodarce uspołecznionej)

Działy gospodarki narodowej	Lata	
	1960	1973
Ogółem	100,0	100,0
Przemysł	21,3	25,3
Budownictwo	9,0	8,9
Rolnictwo	19,0	19,9
Leśnictwo	5,1	3,6
Transport i łączność	11,6	10,5
Handel	11,4	9,5
Oświata, nauka, kultura, ochrona zdrowia	12,1	13,0
Pozostałe	10,5	9,3

Źródło: Rocznik Statystyczny województwa olsztyńskiego 1966, 1973, 1974; obliczenia własne.

Zmieniła się również struktura ludności mieszkającej na wsi według źródeł utrzymania. Liczba osób utrzymujących się z zawodów pozarolniczych wzrosła od 52,1 tys. osób w 1960 roku do 74,8 tys. osób w 1970 roku, czyli o 43,5%. Równocześnie liczba osób zatrudnionych w rolnictwie minimalnie zmniejszyła się w badanym dziesięcioleciu, a mianowicie o 2,4 tys. osób, co oznacza spadek zatrudnienia w rolnictwie o 1,2%. Powyższe przeobrażenia są przejawem urbanizacji wojewódz-

stwa olsztyńskiego, w interpretacji socjologicznej⁶. Proces urbanizacji województwa w tym przypadku przebiega bez wychodźstwa ludności ze wsi.

Zmiany w strukturze zatrudnienia według wybranych działów w uspołecznionej gospodarce narodowej województwa przedstawia tabela 2. Analiza danych z roku 1973 wskazuje, że w porównaniu do 1960 roku wzrósł udział zatrudnionych w przemyśle, rolnictwie, oświacie, nauce, kulturze i ochronie zdrowia. Zmniejszył się udział zatrudnionych w budownictwie i leśnictwie, transporcie i łączności oraz w handlu.

Wzrost udziału zatrudnionych w przemyśle był konsekwencją rozbudowy istniejących zakładów przemysłu terenowego i kluczowego, a także nowych inwestycji przemysłowych, przede wszystkim przemysłu gumowego w Olsztynie. Istotny wzrost odsetka zatrudnionych w oświacie i nauce, w kulturze i ochronie zdrowia towarzyszył rozwojowi szkolnictwa różnych szczebli, żłobków i przedszkoli, a także dynamicznemu rozwojowi instytucji ochrony zdrowia w miastach i na terenach wiejskich.

Analiza zmian w strukturze zatrudnienia według trzech sektorów, a mianowicie w rolnictwie i leśnictwie, w przemyśle i budownictwie oraz w szeroko pojętych usługach, wskazuje na tendencje zmierzające do ukształtowania struktury zatrudnienia odpowiadającej gospodarce rozwiniętej.

Równoległe ze wzrostem zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej oraz zmianami struktury zatrudnienia dynamicznie wzrastała aktywność zawodowa kobiet. W 1960 roku w gospodarce uspołecznionej zatrudniano ogółem 53,8 tys. kobiet. Oznacza to, że 23% ogółu kobiet w wieku 15—59 lat pracowało w gospodarce uspołecznionej województwa olsztyńskiego. Do 1973 roku liczba ich wzrosła do 120,2 tys., czyli przeszło dwukrotnie. Równocześnie udział czynnych zawodowo kobiet w wieku 15—59 lat wzrósł do 40,5% ich ogólnej liczby. Wprawdzie wskaźniki te nie stanowią miary aktywności zawodowej kobiet w województwie, bowiem liczne ich zastępy pracowały poza gospodarką uspołeczną, przede wszystkim w rolnictwie, jednakże porównywalne wartości wskazują jak istotnie wzrosła aktywność zawodowa kobiecej siły roboczej na Warmii i Mazurach w latach 1960—1973.

Wystąpiły też istotne przeobrażenia w strukturze wykształcenia, a tym samym kadr wykwalifikowanych. W 1960 roku wśród ludności w wieku 15 i więcej lat było 6,8 tys. osób z wykształceniem wyższym, 43,8 tys. z wykształceniem średnim, 15,9 tys. z zasadniczym wykształceniem zawodowym i 187,1 tys. z podstawowym wykształceniem. W końcu 1970 roku na terenie województwa mieszkało prawie dwa razy więcej niż w 1960 roku osób z wykształceniem wyższym, o 72% wzrosły zastępy ludności z wykształceniem średnim, pięciokrotnie z wykształceniem zasadniczym zawodowym i o 55,2% z wykształceniem podstawowym. Powyższe dane wskazują, że gospodarka województwa olsztyńskiego dysponowała w 1970 roku znacznie licznieszą kadrą wykwalifikowaną niż przed dziesięcią laty. Najmocniej wzrosła liczba kobiet z zasadniczym wykształceniem zawodowym, czemu odpowiadają zmiany w aktywności zawodowej kobiet.

* * *

Ramy artykułu zmuszają do ukazania tylko tych zjawisk i procesów demograficznych, które charakteryzują przeobrażenia w zamkniętym przedziale historycznym. Na podstawie wyżej podanych liczb można stwierdzić, że procesy demogra-

⁶ „Dzisiaj przyjmujemy, że urbanizacja zachodzi wszędzie tam, gdzie występują miejskie sposoby życia, bez względu na wielkość, gęstość i skład zbiorowości ludzkiej” (P. Rybicki, *Społeczeństwo miejskie*, Warszawa 1972, s. 412).

ficzne w województwie olsztyńskim na ogół nie odbiegały od obserwowanych w całym kraju. Tendencje były podobne; różnice dotyczyły intensywności i okresu występowania. Jednak można mówić o pewnej specyfice społeczeństwa Warmii i Mazur. Przede wszystkim w badanym okresie charakteryzowało się ono stosunkowo silną dynamiką rozwojową, a szczególnie wysokim poziomem rozrodczości. Mimo postępującego procesu starzenia się, jest ono w dalszym ciągu jeszcze młode, struktura ludności jest młodsza niż w innych województwach. Charakteryzuje się ono stosunkowo wysoką mobilnością przestrzenną; od wielu lat region jest terenem emigracyjnym, z którego odpływa do innych województw ludność młoda. Poczyniono znaczny postęp w dziedzinie zachowania przy życiu wielu istnień ludzkich, zarówno w wieku niemowlęcym jak i w wieku starszym.

Miary demograficzne dotyczące rozrodczości, umieralności, struktury płci i wieku, wreszcie dynamiki wzrostu liczby ludności i poziomu jej reprodukcji plasują województwo olsztyńskie w czołówce krajowej.

DEMOGRAPHISCHE PROZESSE IN DEN LETZTEN DREISSIG JAHREN IN ERMLAND UND MASUREN

Zusammenfassung

Die Einwohnerzahl der Wojewodschaft Olsztyn erreichte in den Jahren 1945—1973 1.001.000, und die Wachstumsdynamik betrug durchschnittlich 1,8 Prozent pro Jahr. Die Zunahme der Bevölkerung stand bis in die fünfziger Jahre unter dem Einfluß des Zuzuges und des natürlichen Wachstums. Noch am Ende der fünfziger Jahre war die Geburtenziffer sehr hoch; dafür konnte man in den sechziger Jahren eine ständig sinkende Tendenz beobachten.

Die Verstärkerung der Wojewodschaft verlief sehr dynamisch. Der Anteil der Stadtbevölkerung an der allgemeinen Bevölkerungszahl wuchs (im Jahre 1973: 42,8%) entsprechend der Zahl der städtischen Siedlungseinheiten (1973: 39). Die Bevölkerung der Stadt Olsztyn überschritt die Zahl 100 000, in zwei Städten: Kętrzyn und Ostróda betrug sie über 20 000. Die Verstärkerung war vor allem eine Folge der Wanderbewegung vom Lande in die Städte. Die Industrie und die Dienstleistungsbetriebe nahmen bei ihrer Entwicklung die Arbeitskräfte vom Lande auf. Der Zustrom vom Lande erhöhte — zusammen mit dem natürlichen Zuwachs und der Änderung der Verwaltungsgrenzen — die Einwohnerzahl der Städte jährlich um durchschnittlich 8,5%, wobei die Dynamik des wirklichen Zuwachses der Landbevölkerung viel niedriger lag und nur 0,8% jährlich betrug.

Die Veränderungen in der Altersstruktur der Bevölkerung Ermlands und Masurens lassen auf Alterungsprozesse in der Gesellschaft schließen. Im Jahre 1970 gab es 32,8% Kinder und Jugendliche im Alter von 0-14 Jahren und 9,3% Personen über 60 Jahre.

Die Bevölkerungsentwicklung zeigt, daß in der genannten Periode die Geburtenzahl und die Fruchtbarkeit der Frauen wesentlich abnahm. Das ist Ausdruck der sich vollziehenden Veränderungen hinsichtlich der Geburtenfreudigkeit. Im Jahre 1973 entfielen fast 67% der Geburten auf die ersten beiden Kinder. Trotz dieser Tendenz zeichnet sich die Bevölkerung der Wojewodschaft durch den höchsten Geburtenüberschuß in der VR Polen aus.

Die Veränderungen in der Berufsstruktur zeigen eine ständig steigende Tendenz des Anteils des außerlandwirtschaftlichen Bevölkerungsteils. Im Jahre 1970 lebte die Hälfte der Bevölkerung von der Arbeit außerhalb der Landwirtschaft bzw. von außererwerblichen Einnahmen (Renten, Pensionen, Stipendien). Ein Viertel der Arbeitnehmer der Wojewodschaft war im Jahre 1973 in der Industrie, 8,9% im Bauwesen, 23,5% in der Land- und Forstwirtschaft beschäftigt.

Die Bevölkerung von Ermland und Masuren zeichnete sich in den letzten dreißig Jahren durch eine große demographische Dynamik und eine ebenfalls hohe räumlich Mobilität aus.